

LR Seimo Švietimo komiteto pirmininkui Artūriui Žukauskui

El. p. sviemkkt@lrs.lt, arturas.zukauskas@lrs.lt

LR Seimo Švietimo ir mokslo komiteto pirmininko pavaduotojai Ievai Kačinskaitei - Urbonienei

El. p. ieva.urboniene@lrs.lt

Kitiems LR Seimo Švietimo ir mokslo komiteto nariams

Kopija:

LR Prezidentui Gitanui Nausėdai

El. p. kanceliarija@prezidentas.lt, irena.segalovicene@prezidentas.lt

LR Seimo laikinosios grupės "Už šeimą" pirmininkei Vilijai Aleknaitei - Abramikienei

El. p. vialek@lrs.lt

LR Seimo laikinosios grupės „Už žmogaus gyvybės ir sveikatos apsaugą nuo pradėjimo iki natūralios mirties“ pirmininkei Astai Kubilienei

El. p. asta.kubiliene@lrs.lt

LR Švietimo, sporto ir mokslo ministrui Gintautui Jakštui

El. p. smmin@smsm.lt

DĖL GYVENIMO ĮGŪDŽIŲ BENDROSIOS PROGRAMOS

2023–09-20 Vilnius

Nuo šių metų rugsėjo mokyklose startuoja nauja Gyvenimo įgūdžių bendroji programa (toliau - GĮP), kuri mokyklose pakeis nuo 2016 m. galiojusią Sveikatos, lytiškumo ugdymo ir rengimo šeimai programą (SLURŠ). Tėvų bendruomenė šios programos atėjimą pasitinka su nerimu.

Pirmą kartą Lietuvos švietimo istorijoje ugdymo turinyje atsiranda programa, kuri yra paremta ne integruoto (pilnutinio), bet suskaidyto (dalinio) lytiškumo samprata. Užuoat siekusi atskleisti žmogų kaip asmenį, kaip daugiaplanę būtybę, kurioje suvienyti tiek dvasinis, tiek psichinis, tiek socialinis, tiek materialusis (kūniškasis) gyvenimo klodai, programa pasižymi itin siauru požiūriu į asmenį, jo sveikatą ir lytiškumą.

Dar daugiau, programa yra neutrali lyčiai, taigi ignoruojanti vieną iš pamatinių, prigimtinės šeimos ir visuomenės tvarumą sąlygojančių gėrių, t.y. vyro ir moters prigimtinių skirtingumą bei papildomumą. Juk be šių kategorijų ir kitos - vyriškumo ir moteriškumo, tėvystės ir motinystės - sąvokos netenka ir turinio, ir prasmės.

Galiausiai, programa vadovaujasi ne lytiškumo ugdymo, bet lytinio švietimo koncepcija, kurio tikslas ne ugdyti (valią, dorą, susivaldymą), bet informuoti apie žmogaus seksualumą ir jo raišką, etine ir moraline prasme to nevertinant. Iš ugdomosios programos ji tapo prevencine, lytiškumo srityje kalbanti apie saugius lytinius santykius ir nepageidaujamo nėštumo prevenciją (detaliau priede).

Bet koks lytiškumo ugdymas priklauso nuo turimos pasaulėžiūros. Kaip supranti šeimą, lytį ir žmogų, taip supranti ir lytiškumo ugdymą ir rengimą šeimai. 2016 m. programa buvo paremta prigimtinė pasaulėžiūra, prigimtinio asmens, lyties ir šeimos supratimu, toks, kokį fiksuoja LR Konstitucija. Naujoji, GĮP, yra paremta kita – postmodernistine pasaulėžiūra, suprantančia minėtas kategorijas kaip takias ir socialiai konstruojamas. Ženkli Lietuvos visuomenės dalis savo šeimos gyvenime iki šiol vadovaujasi prigimtinė pasaulėžiūra, paremta prigimtinio asmens, lyties ir šeimos supratimu.

Visuomenei svetima pasaulėžiūra grįsto dalyko atsiradimas privalomame ugdymo turinyje reiškia ne ką kitą, kaip valstybės sankcionuotą moralinį diktatą, tuo pačiu ignoruojant net tėvų prigimtines teises auklėti vaikus pagal savo moralinius įsitikinimus. Pasiūlymus šį pasaulėžiūrinį konfliktą išspręsti taikiai, t.y. arba perkelti šią programą į neformalų švietimą, leidžiant mokiniams laisvai pasirinkti jiems priimtina pasaulėžiūra grįstus mokymus, arba užtikrinti tėvų teise neleisti vaikų į tas GĮP, kurios prieštarauja jų religiniams ir filosofiniams įsitikinimams, ŠMSM atstovai atsako tylą.

Skirtingai nuo 2016 m., kai rengiant SLURŠ programą, lygiais pagrindais dalyvavo visos suinteresuotos pusės, o diskusijos vyko ministro įsakymu sudarytoje darbo grupėje, GĮP iš esmės rengė vienas asmuo. Rengiant šią programą, tėvų organizacijos nedalyvavo, o ne kartą pateiktas pastabas ŠMSM ignoravo. Nepaisytas net ir LR Seimo Švietimo reikalų komiteto 2021 m. kovo 3 d. protokolinis nutarimas, įpareigojęs ŠMSM įtraukti tėvus į šios programos rengimą ir programos pagrindu laikyti ankstesnę, su visais socialiniais partneriais suderintą programą (detaliau priede).

Programos koncepcijos ir turinio formavimas vyko ne be tam tikrų ideologiškai angažuotų organizacijų įtakos. Atidžiau panagrinėjus kokie literatūros šaltiniai siūlomi GĮP lytiškumo ugdymo dalies įgyvendinimui, aptinkamos daugiausiai VšĮ „Įvairovės ir edukacijos namų“ parengtos metodinės priemonės. Šios organizacijos vadovė buvo vienintelis ne valstybės ar mokslo institucijų atstovas rengiant Gyvenimo įgūdžių bendrosios programos įgyvendinimo rekomendacijas (5-10 klasėms). Tas pats asmuo LR ŠMSM nurodymu yra įtrauktas į Nacionalinę programą „Gyvenimo įgūdžių (GI) mokomojo dalyko įgyvendinimas

pagrindiniame ugdyme” ir ruoš Gyvenimo dalyko įgūdžių mokytojus „Lytiškumo, lytinės ir reprodukcinės sveikatos dalyje“. Konstatuotina, jog pedagogų kvalifikacijos kėlimas šioje srityje yra išimtinai patikėtas lytinio švietimo paradigmą propaguojančių ekspertų rankas, nenumatant pedagogams galimybės įgyti žinių apie kitokią lytiškumo ugdymo paradigmą.

Daug etinių, moralinių ir teisinių klausimų programoje kelia siūlomas socialinio emocinio ugdymo modelis ir jam įgyvendinti siūlomi būdai ir priemonės. Norėdamas sėkmingai įgyvendinti Gyvenimo įgūdžių programos turinį šio dalyko mokytojas, turi turėti itin daug psichologinių žinių bei profesinį pasirengimą, prilygstantį psichoterapijos studijoms ir pasiekti rezultatą dirbdamas didele, virš 20 vaikų turinčia grupe. Pagal programą turi apie save kalbėti visai klasei – apie savo jausmus klasiokų atžvilgiu, savęs atžvilgiu, savo tėvų atžvilgiu – tokie kalbėjimai yra grupinei psichoterapijai būdinga veikla, kuri būti ir savanoriška, ir specialisto jautriai valdoma, sekant tos grupės psichologinę dinamiką, užtikrinant kiekvieno dalyvio emocinį saugumą, atkreipiant ypatingą dėmesį į psichologiškai trapesnius ir jautresnius vaikus ir pan. Mokinių pasiekimų vertinimui siūloma naudoti diagnostinius testus, paprastai taikomus psichoterapijoje, kuriuos vertinti gali tik kompetentingas specialistas. Be to, vaikas ar jaunuolis savo tėvų ar jo paties noru lanko psichoterapijos grupę ar individualias konsultacijas, konfidencialumas yra užtikrinamas psichinės sveikatos specialisto etikos kodekso, o Gyvenimo įgūdžių programos atveju vaiko vidinių išgyvenimų atskleidimas mokytojui ir visai klasei nebus nei laisvai pasirinktas, nei apsaugotas nuo kieno nors smalsių akių (detaliau priede).

LR Teisėkūros pagrindų įstatymo 3 str. 1 d. 4 p. nurodoma, kad bet koks teisinis reguliavimas, be kitų dalykų, turi būti paremtas atvirumo ir skaidrumo principu, reiškiančiu, kad teisėkūra turi būti vieša, o su bendraisiais interesais susiję teisėkūros sprendimai negali būti priimami visuomenei nežinant ir neturint galimybių dalyvauti, valstybės politikos tikslai, teisinio reguliavimo poreikis ir teisėkūroje dalyvaujantys subjektai turi būti žinomi, visuomenei ir interesų grupėms sudarytos sąlygos teikti pasiūlymus dėl teisinio reguliavimo visose teisėkūros stadijose.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, LR Švietimo ir mokslo komiteto **prašome**:

1. Organizuoti plačią ir išsamią, atvirą ir demokratinę diskusiją dėl Gyvenimo įgūdžių bendrosios programos tikslingumo, metodologinio ir mokslinio pagrįstumo, jos suderinamumo su LR Konstitucija tėvų teisių užtikrinimo ir LR Švietimo įstatymu nustatytų siektinų tikslų, uždavinių ir ugdytinų vertybinių orientacijų atžvilgiu bei galimo programos poveikio vaikų ir paauglių psichinei ir fizinei sveikatai, vertybinėms nuostatom, visuomenės moralei ir socialiniams santykiams įvertinimo.

2. Tuo tikslu sudaryti parengiamąją darbo grupę, į kurią būtų įtrauktos visų pasaulėžiūrų tėvų grupės, ekspertai, tėvų ir šeimų organizacijos (LR Seimo Statuto 48 str. 8 d.).

3. Savo iniciatyva atlikti parlamentinį tyrimą dėl GĮP parengimo, turinio formavimo ir įgyvendinimo (rekomendacijų parengimo, metodinių priemonių parinkimo, mokytojų kvalifikacijos kėlimo) (LR Seimo Statuto 49 str. 1 d. 5 p.).

4. Prašyti Lietuvos psichologų sąjungos ir Lietuvos vaikų ir paauglių psichiatrų draugijos, kad įvertintų GĮP esantį socialinio emocinio ugdymo modelį ir jam įgyvendinti siūlomus būdus ir priemones.

5. Rekomenduoti LR Švietimo, sporto ir mokslo ministerijai sustabdyti GĮP įgyvendinimą mokyklose iki tol, kol neįvyks minėta diskusija ir nebus atliktas išsamus parlamentinis tyrimas,

6. Rekomenduoti LR Švietimo, sporto ir mokslo ministerijai atlikti numatomo teisinio reguliavimo poveikio vertinimą galimo programos poveikio vaikų ir paauglių psichinei ir fizinei sveikatai, vertybinėms nuostatomis, visuomenės moralei ir socialiniams santykiams.

Teikia

Rengimo šeimai asociacija

Pasirašo:

Nacionalinė šeimų ir tėvų asociacija

Lietuvos žmogaus teisių asociacija

Sąjunga „Vardan šeimos”

Ugdymo šeimoje asociacija

VšĮ „Laisvos visuomenės institutas”

Lietuvos tėvų forumas

Su nurodytomis organizacijomis rašto turinys suderintas

Rašto LR Seimo Švietimo ir mokslo komitetui

Priedas

Gyvenimo įgūdžių bendrosios programos apžvalga

GĮP atsiradimo kontekstas

Iniciatyva keisti bendrojo ugdymo programas kilo praeitos kadencijos Vyriausybėje. Tuometinė S. Skvernelio Vyriausybė savo programoje išsikėlė tikslą atnaujinti bendrųjų programų ugdymo turinį, jas perrašant kompetencijų pagrindu.¹ Tuo pačiu išsikeltas uždavinys kurti saugią mokyklos aplinką, tuo tikslu numatant bendrojo ugdymo programose aktualizuoti „gyvenimo įgūdžių ugdymo ir asmenybę žalojančių veiksnių (patyčių, savižudybių, žalingų įpročių) prevencijos elementus.“(Programos 126.2. p.)

Tuo tikslu Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos įgyvendinimo plane buvo numatyta priemonė "Ikimokyklinio, priešmokyklinio ir bendrojo ugdymo aplinkos ir turinio atnaujinimas, pritaikant įvairių ugdymosi poreikių turintiems mokiniams, integruojant darnaus vystymosi, kūrybingumo, verslumo ir STEAM kompetencijas".² Pagal šią priemonę nusistatyta atnaujinti priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programas ir parengti ugdymo rezultatų aprašus, integruojant darnaus vystymosi, kūrybingumo, emocinio intelekto, bendradarbiavimo, sveikos gyvensenos nuostatas, verslumo, finansinio raštingumo, modernaus skaitymo ir rašymo sampratą, apimančią informacinį ir medijų raštingumą, išbandymas ir diegimas. (plano punktas 2.1.1.3)

Įgyvendinant šį tikslą LR Švietimo, sporto ir mokslo ministro įsakymu buvo patvirtintos Bendrųjų programų atnaujinimo gairės.³ Be kitų dalykų, jose numatyta parengti bendrąją „Socialinio, emocinio, sveikatos, lytiškumo, rengimo šeimai ugdymo ir žmogaus saugos programą“ (BUG 49 p.)

Apibendrinant: a) visos programos turėjo būti perrašytos pagal naują sistemą b) kai kurios programos turėjo būti papildytos naujais turinio elementais c) įgyvendinant reformą turėjo būti perrašoma ir 2016 m.

¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos, patvirtintos 2016 m. gruodžio 13 d. LR Seimo nutarimu Nr. XIII-82, 126 p.

² LR Vyriausybės 2017 m. kovo 13 d. nutarimas Nr. 167 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos įgyvendinimo plano patvirtinimo“ (pakeistas LR Vyriausybės 2019 m. rugsėjo 25 d. nutarimu Nr. 975 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2017 m. kovo 13 d. nutarimo Nr. 167 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos įgyvendinimo plano patvirtinimo“ pakeitimo“)

³ LR Švietimo, sporto ir mokslo ministro 2019 m. lapkričio 18 d. įsakymu Nr. V-1317

patvirtinta valstybinė Sveikatos, lytiškumo ir rengimo šeimai (SLURŠ) programa, d) ji turėjo būti papildyta socialinio ir emocinio ugdymo dalimi ir prie jos turėjo būti prijungta žmogaus saugos programa.

Tačiau Nacionalinei švietimo agentūrai prie LR Švietimo, sporto ir mokslo ministerijos parengus ir 2020 m. gruodžio 14 d. savo interneto puslapyje paskelbus atnaujintos programos projektą (toliau – SESUŽS)⁴ paaiškėjo, kad joje nėra lytiškumo ugdymo ir rengimo šeimai dalies. Derinimui su visuomene buvo pateikta programa apimanti tik socialinį emocinį ugdymą bei integruojanti kai kuriuos sveikatos ir žmogaus saugos elementus. Ši programa vėliau buvo pervadinta į Gyvenimo įgūdžių programą.

Programos rengimo eigoje joje nebeliko rengimo šeimai dalies, pasikeitė ir lytiškumo ugdymo samprata. 2016 m. SLURŠ programoje lytiškumo ugdymo siekis buvo ugdyti asmenybę, gebančią užmegzti brandžius, darnius, atsakomybę grįstus tarpasmeninius santykius, kurie garantuotų šeimos, kaip valstybės ir visuomenės pagrindo, stabilumą. GĮP lytiškumo ugdymas buvo atsietas nuo rengimo šeimai ir įgijo lytinio švietimo bruožų, kurio tikslas informuoti apie žmogaus seksualumą ir jo raišką. Iš ugdomosios programos, ji tapo prevencine, lytiškumo srityje kalbanti apie saugius lytinius santykius ir nepageidaujamo nėštumo prevenciją (plačiau “Programos turinys”).

2016 metais priimta Valstybinė Sveikatos, lytiškumo ir rengimo šeimai programa buvo rengiama tuo tikslu ministerijos įsakymu sudarius darbo grupę, kurioje dalyvavo 28 įvairias pasaulėžiūras išpažįstantys ir įvairias organizacijas atstovaujantys asmenys (įskaitant LGL ir Tolerantiško jaunimo asociaciją). Sprendimai buvo priiminėjami konsensuso principu, kai kuriais karštais vertybiniais klausimais - daugumos principu. Tačiau buvo atsižvelgta ir į LGBT bendruomenės interesus, įrašant programoje pagarbos jiems, nediskriminacijos bei draudimo mokinti nepriimti savo seksualinės orientacijos nuostatas. O GĮP iš esmės rengė vienas asmuo. Kaip jau minėta, tėvų organizacijos apie tai, kad bus keičiamas programos turinys ir kaip jis bus keičiamas - sužinojo po programos projekto paskelbimo Nacionalinei švietimo agentūrai prie LR ŠMSM parengus ir 2020 m. gruodžio 14 d. savo interneto puslapyje paskelbus atnaujintos programos projektą.

Po to tėvų organizacijos rašė ne vieną raštą, siekdami, kad būtų išsaugotas rengimas šeimai, ir kad programa nevirstų lytinio švietimo programa. Tačiau visi tėvų organizacijų pasiūlymai buvo nepriimti, pvz. argumentuojant, jog “Didelė dalis SLURŠ programos yra integruota į dorinio ugdymo, gamtamokslinio ugdymo krypties dalykus. Atnaujinant programas siekiama išvengti turinio dubliavimo. <..> Todėl į

⁴ https://www.mokykla2030.lt/wp-content/uploads/2020/12/SEU-ir-Sveikata_BP-12-14.docx.pdf?fbclid=IwAR2mfoDuRP5wSwDCLikPJz-dlGIdnQ2LwQg8kaSX8sfhjZ_w303D72ICIU

SESLRŠUŽS programą SLURŠ programa integruota tik iš dalies, aspektais, kurie atitinka SEU ir žmogaus saugos turinį.”⁵

Programos turinys

Rengimo šeimai asociacijos ekspertai GĮP programos rengimo metu ne kartą ir ne du įvairiais pjūviais yra įvertinę GĮP projekto turinį. Pvz. 2021 m. buvo atliktas programos vertinimas SLURŠ programos dviejų – rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo – komponentų aspektu, ir nustatyta, jog į GĮP programos projektą nei rengimo šeimai, nei lytiškumo ugdymo principų ir vertybinių nuostatų, taip pat jų pagrindu suformuluotų gebėjimų ir žinių nėra integruota.⁶

Programos projektas taip pat vertintinas joje esamos lytiškumo ugdymo sampratos požiūriu, ir konstatuota, kad ji, skirtingai negu SLURŠ, grindžiama ne lytiškumo ugdymo, o lytinio švietimo konceptija, programoje akcentuojamas ne rizikos (pvz. atsitiktinių lytinių santykių) vengimas, bet rizikingo elgesio pasekmių mažinimas (kontracepcija).⁷

Verta pasigilinti į šių metų birželio mėnesį paskelbtas GĮP įgyvendinimo rekomendacijas (jose išsamiau atskleistas programos autorių sumanymas).⁸ Jas skaitant, neapleidžia mintis, jog programoje pateikta kažkokia keisto gyvenimo samprata. Manytina, kad siekiant formuoti vaikui gyvenimo įgūdžius, pažinti save ir tobulėti, tikriausiai vertėtų atskleisti žmogų kaip asmenį, kaip daugiaplanę būtybę, kurioje suvienyti tiek dvasinis, tiek psichinis, tiek socialinis, tiek materialusis (kūniškasis) gyvenimo klodai. Deja, nepaisant turinio platumo, programa pasižymi siauru požiūriu į asmenį, jo sveikatą ir lytiškumą.

⁵ https://www.mokykla2030.lt/wp-content/uploads/2021/04/ATSAKYMAI-2021-03-29_i-siulymus_GIU_BP-projektui.pdf?fbclid=IwAR1S3RZ8Y7smeozYX6qwshCPHPUC4HbXF4gXUI07YcssktgJv9PeyP8aE-w

⁶ Programoje nėra daugumos SLURŠ programoje esančių vertybinių nuostatų, tokių kaip gerbti žmogaus gyvybę nuo jos pradėjimo iki natūralios mirties (SLURŠ, 10.3.1 p.), vertinti meilę kaip brandžių tarpasmeninių santykių pagrindą, neatsiejamą nuo įsipareigojimo, atsakomybės, doros, pagarbos (SLURŠ 10.3.3 p), tarpasmeniniuose santykiuose asmenį traktuoti kaip tikslą, o ne priemonę tikslui pasiekti (SLURŠ 10.3.5. p).

⁷ Lytiškumo ugdymo tikslas yra ugdyti asmenybę, gebančią priisimti atsakomybę už savo veiksmus, atsisakyti rizikingo elgesio, lytinio švietimo tikslas - suteikti žinių ir įgūdžių kaip sumažinti rizikingo elgesio pasekmes neinvestuojant paties rizikingo elgesio pobūdžio.

⁸ Programa susideda iš 4 ugdomų pasiekimų sričių: 1. Savęs pažinimas ir asmeniniai tobulėjimo tikslai; 2. Santykiai ir bendradarbiavimas; 3. Atsakingi sprendimai ir elgesys; 4. Saugus ir sveikas asmuo ir bendruomenė.

Programoje pirmoji pasiekimų sritis (“Savęs pažinimas ir asmeniniai tobulėjimo tikslai”), deja, sukasi daugiausia apie žmogaus emocijas, didesnė dalis skirta neigiamų emocijų atpažinimui ir valdymui. Todėl tikslesnis šios dalies pavadinimas turėtų būti “Savo emocijų atpažinimas”.

Antrojoje srityje „Santykiai ir bendradarbiavimas“, santykinai daugiau susitelkta į neigiamo santykio atpažinimą, jo poveikį emocijoms bei šio santykio vengimą, nei į gebėjimų ugdyti konstruktyvų (draugystės, meilės, šeimos) santykio kūrimą. Pvz. žodžiai įvardijantis neigiamą santykį rekomendacijose sutinkami (įskaitant ir sutinkamus literatūros šaltinių pavadinimuose) dešimtimis ir šimtus kartų: smurt/as -139 kartus, patyč/ios (74 kartus), tačiau meilė tik 2 kartus ir ne antroje santykių ir bendradarbiavimo srityje (kaip to reikalauja logika), bet ketvirtojoje (“Saugus ir sveikas asmuo ir bendruomenė.”) Vienas iš žodžių „meilė“ sutinkamas 7-tai klasei rekomenduojamų pamokų pavyzdžiuose. Čia meilė aptariama lytinių santykių ir kontracepcijos kontekste: “Diskutuoja apie meilę ir lytinį potraukį, sveikatą tausojančius santykius. Susipažįsta su kontracepcijos sąvoka, Lietuvos Respublikoje prieinamomis kontraceptinėmis priemonėmis, jų tikslingumu. Aiškinasi, kokias kontraceptines priemones galima pasirinkti savarankiškai, o kokias – tik su gydytojo priežiūra”. Tai leidžia daryti išvadą, jog meilė mokiniams siūloma pristatyti tik kaip psichofizinį malonumą, nieko bendro neturintį nei su jų dvasiniu tobulėjimu, nei su sveiku asmeniu ir bendruomenės (šeimos) kūrimu.

Ketvirtojoje dalyje (“Saugus ir sveikas asmuo ir bendruomenė”), santykinai daugiau dėmesio skiriama negatyvių patirčių vengimui (eismo įvykiai, oro, vandens tarša, terorizmas, branduolinė avarija, prekyba žmonėmis, psichoaktyvių medžiagų naudojimas, žalingi maisto produktai ir t.t. bei ... lytinis potraukis ir lytiškumas). Skaitant programą, tai labiausiai stebina, jog lytiškumo temos priskirtos ne prie savęs pažinimo, kaip to reikalauja elementari logika, bet šioje kompanijoje.

Konstatuotina, jog GĮP sandara yra nelogiška ir nesuosekli, joje vartojamos sąvokos neatitinka jų turinio (tikslūs terminai ir sąvokos yra mokslo pagrindas, todėl verta abejoti šios programos mokslingumu). Programa santykinai labiau susitelkusi ties gyvenimo negatyvių patirčių vengimo, nei ties jo kūryba. Programa palieka įspūdį, jog žmogus iš esmės emocinė būtybė, o gyvenimas yra negatyvių įvykių virtinė, kurių reikia išmokti išvengti.

Atidžiau panagrinėjus kokie literatūros šaltiniai siūlomi nagrinėjant lytiškumo temas, aptinkamos daugiausiai VŠĮ “Įvairovės ir edukacijos namų” parengtos rekomendacijos, tokios kaip „Paauglystė ir lytiniai santykiai: vedlys atviriams pokalbiams, 8-12 klasėms” , “ Lytiškumo ugdymas -saugios ir sveikos asmenybės ugdymas”, “Gidas suaugusiems, kaip atsakyti į (ne)patogius paauglių klausimus (tarp “nepatogių klausimų” patenka tokie klausimai “kaip išmokti bučiuotis”, “koks varpos dydis” ir pan.), „ Kaip kalbėti(s) ir diskutuoti lyčių temomis su mokiniais”. Deja, nei viena šių rekomendacijų neturi elementų, kurie leistų

jas priskirti prie „mokslo grįstų“ šaltinių. Tačiau labiausiai apverktinas šaltinis iš siūlomų lytiškumo ugdymo tema yra Jaunimo reikalų agentūros tinklapyje patalpintas Nikos Norvilos „Lytiškumo ugdymo praktinis gidas“, kuris be skambaus pavadinimo nei su lytiškumu, nei su ugdymu praktiškai nesusijęs, nes išimtinai apsiriboja lytinių santykių pasekmių mažinimo nurodymais: Ypač intriguojanti instrukcija yra pateikta 38 psl. „Kaip pasigaminti barjerinę plėvelę oraliniam seksui“.

GĮP lytiškumo samprata

SLURŠ programa buvo grįsta prigimtinė lyties samprata, t. y. lytiškumas joje buvo suvokiamas kaip asmens lytinis tapatumas, atsiskleidžiantis per savęs kaip vyro ar moters suvokimą (SLURŠ, 6 p.). Atitinkamai buvo suvokiamas ir lytiškumo ugdymo tikslas, be kitų dalykų, apimantis ir savo prigimtinio lytinio tapatumo suvokimą (9.2. p.)

O štai GĮP nebelieka lytiškumo sąvokos, paremtos binarine lyčių samprata, ir kaip to pasekmė - socialinio emocinio ugdymo kontekste nėra kalbama apie lyčių skirtingumą ir lyčių papildomumą bei su tuo susijusius aspektus, apie vyriškumą ir moteriškumą, tėvystę ir motinystę. (2021-01-28 NVO raštas Nacionalinei švietimo agentūrai).

Jei programoje nėra kalbama apie tai, kaip kurti santykį su kitos lyties asmeniu, vadinasi laikoma, kad žmogus yra belytė būtybė ir anatomiciniai, fiziologiniai, kognityviniai ir psichologiniai lyčių skirtumai nevaizduoja jokio vaidmens. Konstatuotina, jog programa yra neutrali lyčiai ir šeimai.

Tokia prieiga leidžia kalbėti apie lyčių ir šeimų įvairovę. Šį siekį patvirtina ir programos turinys. Pvz. 7 klasėje vaikai analizuoja tai <...> kaip nuostatos padeda arba trukdo priimti kitų žmonių nuomonę, poreikius, teisę rinktis religiją, kultūrinį tapatumą, lytinį tapatumą ir pan.” Teisė pasirinkti lytinį tapatumą yra ne kas kita kaip gender ideologijos, laikančios kad lytinė tapatybė kintama ir socialiai konstruojama, išraiška. Ji atitinka rugsėjį Jaunimo reikalų agentūros užsakymu už ES lėšas parengtame Lytiškumo ugdymo orientyre, kuriame apžvelgiama lytiškumo ugdymo situacija Lietuvoje, rekomendaciją lytiškumo ugdyme siekti visuomenės narių turimų nuostatų ir stereotipų dekonstravimo, tame tarpe pristatant lytį kaip socialinį konstrukta (36 p.)

GĮP lytiškumo ugdymo samprata

Programoje nėra daugumos SLURŠ programoje buvusių vertybinių nuostatų, tokių kaip gerbti žmogaus gyvybę nuo jos pradėjimo iki natūralios mirties (SLURŠ, 10.3.1 p.), vertinti meilę kaip brandžių tarpasmeninių santykių pagrindą, neatsiejamą nuo įsipareigojimo, atsakomybės, doros, pagarbos (SLURŠ 10.3.3 p), tarpasmeniniuose santykiuose asmenį traktuoti kaip tikslą, o ne priemonę tikslui pasiekti (SLURŠ 10.3.5. p). Nėra ne ta prasme, kad jos nėra užrašytos (pati programos turinio dėstymo koncepcija yra kita), bet ta, kad jų negalima įžiūrėti programos turinio elementuose.

Pvz. Žodis “meilė” programoje sutinkama tik du kartus. Pirmą kartą pavartojamas 2 klasei skirtame turinyje: “Diskutuoja apie lyčių lygybę, lyčių vaidmenis, žmonių santykiu, meilę ir atsakomybę“, (kur suprantant iš konteksto, meilei skiriamas tik antraeilis vaidmuo po lyčių lygybės) antrą kartą 7-tai klasei rekomenduojamų pamokų pavyzdžiuose meilė aptariama lytinių santykių ir kontracepcijos kontekste (“Diskutuoja apie meilę ir lytinį potraukį, sveikatą tausojančius santykius. Susipažįsta su kontracepcijos sąvoka, Lietuvos Respublikoje prieinamomis kontraceptinėmis priemonėmis, jų tikslingumu. Aiškinasi, kokias kontraceptines priemones galima pasirinkti savarankiškai, o kokias – tik su gydytojo priežiūra”). Tai leidžia daryti išvadą, jog meilė mokiniams siūloma pristatyti tik kaip psichofizinį malonumą, nieko bendro neturintį nei su jų dvasiniu tobulėjimu, nei su sveiku asmeniu ir bendruomenės (šėimos) kūrimu. Tai redukcinis požiūris į lytiškumą ir jo raišką.

Šių nuostatų nebuvimas, leidžia kalbėti apie programoje pasikeitusią lytiškumo ugdymo sampratą. 2016 m. SLURŠ programoje lytiškumo ugdymo siekis buvo ugdyti asmenybę, gebančią užmegzti brandžius, darnius, atsakomybe grįstus tarpasmeninius santykius, kurie garantuotų šėimos, kaip valstybės ir visuomenės pagrindo, stabilumą. Kitaip tariant lytiškumo tikslas buvo susietas su rengimu šėimai. GĮP lytiškumo ugdymo tikslas neįvardintas, tačiau akivaizdu, kad atskyrus lytiškumo raišką nuo rengimo šėimai (pastarąjį išmetus iš programos), lytiškumo ugdymas virs viso labo kalbėjimu apie psichofizinio malonumo tenkinimo ribas ir taisykles visuomenėje. Kalbame apie tą pačią sutikimo etiką, kurią Seime propaguoja Morgana Danielė.

Mokslas sako (Lytiškumo ugdymo etika, mokslinė monografija, VDU, 2008), kad lytiškumo ugdymo tikslas yra ugdyti asmenybę, gebančią priisimti atsakomybę už savo veiksmus, atsisakyti rizikingo elgesio, o lytinio švietimo tikslas - suteikti žinių ir įgūdžių kaip sumažinti rizikingo elgesio pasekmes nekvestionuojant paties rizikingo elgesio pobūdžio. Tikslas suponuoja metodologiją: lytiškumo ugdymo programos yra paremtos rizikos vengimo, antroji, žalos mažinimo strategija.

Ir nors tiek lytiškumo ugdymo, tiek lytinio švietimo požiūriu paremtos programos yra prevencinės. Tačiau skiriasi prevencijos objektas ir metodai. Pirminė prevencija (dar vadinama pedagogine) taikoma bendrai populiacijai, o antrinė prevencija - rizikos grupėms. Pirminės prevencijos kontekste kalbama pvz. apie rūkymo žalą, tačiau nekalbama apie tai, kaip mažinti cigarečių skaičių ar mesti rūkyti. Tai antrinės prevencijos tikslas. Todėl lytiškumo ugdymo programos, akcentuojančios rizikos valdymą, remiasi pirminės prevencijos modeliu, o lytinio švietimo, akcentuojančio pasekmių valdymą - antrinės prevencijos modeliu.

Lytinis švietimas, kurio tikslas - antrinė prevencija (pasekmių žalos mažinimas) yra reikalingas tik lytiškai aktyviems paaugliams. Jo nereikia kitai moksleivių, nepraktikuojančių lytinių santykių ankstyvame amžiuje, populiacijos daliai. Šių vaikų atžvilgiu ankstyvas lytinis švietimas mokyklose galimai turės seksualizacijos efektą, t. y. jis tik padidins seksualinio debiuto amžių ir moksleivių, ankstyvame amžiuje turėjusių lytinius santykius procentą.

SLURŠ programa buvo paremta pirminės prevencijos modeliu, o GĮP programa yra paremta antrinės prevencijos modeliu. Kalbant apie GĮP pasirinkto prevencijos modelio pagrįstumą yra teigiama, jog Lietuvos paaugliai masiškai užsiiminėja lytiniais santykiais ir tai daro ankstyvame amžiuje. Tačiau Lietuvoje niekada nebuvo atlikti epidemiologiniai tyrimai, kuriais remiantis būtų galima pateikti tyrimais pagrįstą lytiškai aktyvių paauglių skaičių. Visi viešai cituojami atlikti tyrimai yra vienmomentiniai ir atspindi tik tyrime dalyvavusių tiriamųjų imtį. Mokslinė prasme patikimiausius duomenis apie tai suteikia Lietuvoje periodiškai vykdomas PSO tyrimas "Health behaviour in school-aged children", vadinamoji HBSC studija. Paskutinio, 2018 m. vykdyto tyrimo duomenims Lietuvoje 15 metų merginų turėjusių lytinis santykius skaičius 2018 m. buvo 10 proc. Tai ne tik vienas mažiausių skaičių Europoje, bet ir sekant šio tyrimo, atliekamo kas 4 metus dinamiką, matosi jog lytiškai aktyvių 15 metų mergaičių skaičius buvo linkęs mažėti.

Net jei darysime prielaidą, kad per penkis metus seksualinis paauglių aktyvumas Lietuvoje padidėjo dėl interneto ir kultūrinės aplinkos, pokyčiai neturėtų būti tiek dideli, kad reikėtų vykdyti antrinę prevenciją visai moksleivių populiacijai. Lytiškai aktyvūs ir paprastai į rizikos grupę ir dėl kitų priežasčių - alkoholio, psichotropinių ir narkotinių medžiagų vartojimo - patenkantis jaunimas gali būti pasiekiamas per savivaldybių Atvirus jaunimo centrus. Ten ir yra vieta vykdyti antrinę prevenciją. Bet ne mokykloje dėstomoje formalioje dalyko programoje.

Pedagogine prasme būtų tikslingiausia grąžinti Gyvenimo įgūdžių programą į ten kur ji priklauso, t.y. iš formaliojo dalyko statuso į mokykloje vykdomos prevencinės programos statusą. Be kitų dalykų, tai leistų tikslingai vykdyti antrinę prevenciją su rizikos grupėmis ir ją individualizuoti.

Socialinio emocinio ugdymo samprata

Sveiko gyvenimo, pirmos medicininės pagalbos, finansų tvarkymo ir pan. gyvenimo įgūdžiai yra geras ir reikalingas dalykas. Visgi GĮP svarbiausias dėmesys skiriamas „socialiniam emociniam ugdymui“ ir su tuo susijusių įgūdžių ugdymui. Pvz. GĮP sėkmingai besimokantis asmuo 1 -4 klasėse „atpažįsta įvairias patirtas emocijas; atskiria emocijų intensyvumo lygį; demonstruoja būdus, kaip elgtis patiriant nemalonias emocijas (pvz., liūdesys, pyktis, nusivylimas); praktikuoja gilų kvėpavimą, prireikus nusiraminti; sudaro teigiamų būdų konfliktui suvaldyti sąrašą; kalba pirmuoju asmeniu išreikšdamas įvairias emocijas (t.y. įvaldo „aš“ teiginių“ metodą); apibūdina fizinės reakcijas į įvairias emocijas; kituose asmenyse „atpažįsta verbalines ir neverbalines užuominas“; analizuoja, kaip šios užuominos dera tarpusavyje“; „identifikuoja atvejus, kai konfliktas sprendžiamas užsispyrusiai, pasyviai ir agresyviai“; „identifikuoja, kaip konflikto su draugu sprendimas gali sustiprinti draugystę“ – ir t.t.

Tokią emocinę kompetenciją gali pademonstruoti tik brandūs ir emociškai harmoningi asmenys, geriau parengti psichologai bei psichoterapeutai, „mindfulness“ treneriai. Kyla pagrįstas klausimas, ar galima tokių pasiekimų reikalauti iš 4 klasės mokinių?

Toks tikslas būtų įmanomas, jei mokytojas, dėstantis tą dalyką, maždaug šešis metus studijuotų psichoterapiją. Tai – minimali psichoterapeuto parengimo trukmė pagal dabartinius reikalavimus. Turint omenyje, kad aukščiau išvardinome tik 9 ketvirtokų pasiekimus iš pateikiamų 184, sėkmingai mokantis tokių dalykų didelę grupę vaikų, regis, turėtų būti dar ir ilgametę darbo patirtį turintis psichoterapijos specialistas. Gal net fenomenaliai talentingas, nes psichoterapinės grupės narių skaičius paprastai neviršija 10, o čia dirbama su virš 20 vaikų turinčia klase.

GĮP mokytojas privalės būti ne tik geras psichoterapeutas, bet ir diagnostas. Štai jis mokiniui nr. 1 turi pildyti lentelę, kurios atskirose grafose aprašoma mokinio „Savimone“ („atpažįsta savo ir kitų emocijas“; „yra savarankiška(s) ir pasitikinti(s) savimi“; „Savitvarda“ („veiksmingai valdo savo emocijas, mintis ir elgesį skirtingose situacijose“; „demonstruoja teigiamą motyvaciją ir lūkesčius ir optimizmą“); „Socialinis sąmoningumas“ („numato kitų jausmus ir reakcijas“ „gerbia kitus, supranta kitokį požiūrį ir nuomonę“); dar yra vertinami „Tarpusavio santykių įgūdžiai“ ir „Atsakingas sprendimų priėmimas“ („priima sprendimus, pagrįstus moraliniais, asmeniniais ir etiniais kriterijais“). Mokinių pasiekimai vertinami kaip „slenkstiniai“, „patenkinami“, „pagrindiniai“ ir „aukštesni“. Su šiuo mokiniu nr. 1 pedagogas taip pat sieks aptarti jo individualų progresą, padėti suvokti silpnesnius ir įvardinti stipresnius soc. emocinius sugebėjimus, bei padėti siekti „aukštesniojo“ lygio. Be to, tai turės padaryti su mokiniu Nr. 2, Nr. 3 – viso nuo 20 iki 30

konsultacijų. Ir visa tai – be jokio papildomo užmokesčio, iš mokytojo dosnumo ir meilės Lietuvos emociniam progresui?

Savęs pažinimas, jausmų atpažinimas ir įvardijimas gali būti efektyvus asmenybės augimo įrankis, papildantis klasikinius dorinio ugdymo principus. Padėti vaikui suvokti, ką jis jaučia yra plačiai rekomenduojama tėvams šeimos viduje. Supažindinti vaikus supažindinti su emocijų pažinimo svarba asmeninio augimo procese reikalinga ir mokykloje. Tačiau kada vaikai turi apie save kalbėti visai klasei – apie savo jausmus klasiokų atžvilgiu, savęs atžvilgiu, savo tėvų atžvilgiu – tokie kalbėjimai yra grupinei psichoterapijai būdinga veikla. Ji turi būti ir savanoriška, ir specialisto jautriai valdoma, sekant tos grupės psichologinę dinamiką, užtikrinant kiekvieno dalyvio emocinį saugumą, atkreipiant ypatingą dėmesį į psichologiškai trapesnius ir jautresnius vaikus ir pan.

JAV jau kritikuojamas ne tik šis socialinio emocinio ugdymo („Social Emotional Learning“) aspektas.. Mokytojas neturi kompetencijos ne tik valdyti į emocijų „pasidalijimu“ įsitraukusios mokinių grupės psichoterapinės dinamiką, tačiau nėra išlavintas ir užsiimti iš esmės diagnostine emocijų kompetencijų nustatymo veikla. Tokie kvalifikacija reikalauja specialių ir ilgai trunkančių studijų. Programos metodinėje priemonėje formaliai pripažįstama, kad daug ką žmogaus savijautoje nulemia „asmenybės savybės“, kurios formuojasi ankstyvos vaiko raidos šeimoje metu, ir kad bus lavinami ir vertinami tik emociniai socialiniai „įgūdžiai“. Tačiau kiekvienam bent kiek susipažinusiame su psichologija yra aišku, kad aukščiau išvardinti ketvirtokų „įgūdžiai“ – tokie kaip atpažinti ir emocijas savyje ir kitame žmoguje, skirti verbalines ir neverbalines išraiškas, valdyti nerimą ir pan. – yra asmenybės savybės: labai gilios bei išsisknijusios netgi asmens genetikos lygyje. Jas suvokti, valdyti ir pakeisti yra ištis psichoterapijos proceso užduotis. Bet kuris šioje srityje dirbantis specialistas – tame tarpe ir vaikų psichologas – žino, koks tai subtilus, išsilavinimo ir patirties reikalaujantis procesas.

Amerikiečiai taip pat yra susirūpinę dėl duomenų apie vaiko emocinę – psichinę būklę apsaugos. Mokinių stebėjimo žurnalai lieka mokyklų dispozicijoje be jokių garantijų, kad duomenys nebus prieinami kam nors kitam – pavyzdžiui koledžams priėmimo metu. Be to, konfidenciali informacija neapsiribos paties vaiko būkle, tačiau, kaip aišku iš pokalbių temų, palies ir šeimos, santykių su tėvais ir tėvų tarpusavio santykių temas. Kai vaikas ar jaunuolis savo tėvų ar jo paties noru lanko psichoterapijos grupę ar individualias konsultacijas, konfidencialumas yra užtikrinamas psichinės sveikatos specialisto etikos kodekso. Gyvenimo įgūdžių programos atveju vaiko vidinių išgyvenimų atskleidimas mokytojui ir visai klasei nebus nei laisvai pasirinktas, nei apsaugotas nuo kieno nors smalsių akių.

Programos įgyvendinimas

Pagal Gyvenimo įgūdžių programos turinį, šio dalyko mokytojai turi turėti psichologinių žinių, išmanyti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo, patyčių ir smurto, savižudybių prevenciją, lytiškumo ugdymą, sveikatos ugdymą, žmogaus saugą. Tokių „plataus profilio specialistų“ šiuo metu nėra (ir vargu ar greitai laiku atsiras). Kai kurias iš minėtų kompetencijas turi visuomenės sveikatos specialistai, kai kurias socialiniai pedagogai, kai kurias tikybos ir etikos ar kiti mokytojai. Bet ne visas. Ne atsitiktinai mokyklų vadovai suka galvą, kas šį dalyką dėstys, o savivaldybės nerimauja dėl to, kad Gyvenimo įgūdžių mokytojai nėra paruošti prevenciniam darbui.

Savo turiniu GĮP yra ilgalaikė prevencinė programa. Prevencinei programai mokykloje įgyvendinti pagal poreikį galima pasitelkti Mokyklos vaiko gerovės komisijos specialistus (psichologą, socialinį pedagogą, visuomenės sveikatos specialistą). Pavertus prevencinę programą dalyku, t.y. formalia bendrojo ugdymo programa (kaip yra GĮP atveju), atsiranda klausimas dėl šių specialistų įtraukimo į ugdymo procesą, nes dauguma jų neturi pedagoginio išsilavinimo. Formalią bendrojo ugdymo programą gali dėstyti tik mokytojai, turintys atitinkamą pedagoginį išsilavinimą, suprantantys pedagoginio proceso esmę ir siekiantys įgyvendinti Švietimo įstatyme numatytus tikslus. Kalbant paprastai, medikas gali papasakoti vaikams apie kontracepciją, policininkas - apie narkotikų žalą, tačiau nei vienas, nei kitas nemoka ir negali vaikų ugdyti.

ŠSMM planavo spręsti šį klausimą pasitelkdama programos įgyvendinimui socialinius partnerius. Siūlymas įsileisti į klasę paslaugų teikėjus iš išorės, neturinčius pedagoginės kvalifikacijos ir atrinktus pagal subjektyvius kriterijus, skambėjo itin kontraversiškai, kėlė daug klausimų dėl švietimo kokybės užtikrinimo. Šiuo metu ministerija apie tokią galimybę nekalba, kaip ir apie tai, kad ją galėtų dėstyti visuomenės sveikatos specialistai (jie taip pat neturi edukologinio išsilavinimo). Neoficialiomis žiniomis, siekiant kompensuoti kadro trūkumą, ministerijos nurodymu GĮP mokymas įtrauktas į pedagogų rengimo programas ir dėstomas visų specialybių pedagogams, tikintis kad ateityje susiformuos pedagogų turinčių šią papildomą kompetenciją ratas. Tačiau šiuo metu specialistų, galinčių dėstyti GĮP ir turinčių tam reikiamą kvalifikaciją, nėra.

Tėvų įtraukimas ir tėvų teisės

Pagal LR įstatymus, pagrindiniai vaikų ugdytojai yra jų tėvai, LR Konstitucija numato, kad tėvai turi teisę ugdyti vaikus pagal savo įsitikinimus (26 str. 5 d.), tuo tikslu parinkti jiems priimtinausias ugdymo formas (LR šeimos stiprinimo įstatymas, 8 str), jie turi pirmumo teisę parenkant vaikams ugdymo turinį (JTO Žmogaus teisių deklaracijos 26 str. 3 d. Ypatingai tai svarbu lytiškumo ugdymo ir rengimo šeimai srityje. Remiantis šia nuostata SLURŠ programoje buvo suformuluotas mokyklos ir šeimos (tėvų, globėjų, rūpintojų) bendradarbiavimo principas, išreikštas nuostata, kad sveikatai ir šeimai svarbios vertybinės nuostatos kuriamos bendromis tėvų ir mokyklos pastangomis (SLURŠ 5 p.). Kaip parodė praktika, bendradarbiavimo principas buvo naudingas tėvams tais atvejais, kai mokyklos atsisakydavo įsileisti į mokyklą tėvų pageidaujamą, paprastai gerą lytiškumo ugdymo programą.

GIP programos projekte analogiško principo nėra. Priešingai, programa remiasi nuostata, jog sėkmingam programos įgyvendinimui pasitelkti pakanka tam tikrų sričių specialistus. Tačiau pagal LR Švietimo įstatymą mokykla yra ne tik švietimo įstaiga, bet ir bendruomenė, kurios nariai vienijami mokymo santykių ir bendrų švietimo tikslų (2 d. 13 p.), be to, gera mokykla supranta, jog norint sėkmingai įgyvendinti ugdymo procesą yra reikalingas tėvų prisidėjimas ir bendradarbiavimas su jais (Geros mokyklos koncepcija). todėl bendradarbiavimo su tėvais principas įgyvendinat šią su pasaulėžiūros formavimu susijusią programą, yra būtinas.

Programoje yra temų, kurios akivaizdžiai prieštarauja kai kurių tėvų įsitikimams. Pvz. krikščionys tėvai laikosi nuostatos, kad šeima yra kuriama tarp vyro ir moters, katalikai laikosi nuostatos, kad dirbtinės šeimos planavimo priemonės (barjerinė ar hormoninė kontracepcija) yra negalimos. Todėl šių temų dėstymas iškelia prieštaravimo sąžinei klausimą. Programos įgyvendinime turi būti numatyta tėvų teisė atsisakyti leisti vaikus į pamokas, kurios kelia sąžinės prieštaravimo klausimą. įgyvendinant programą, būtina garantuoti, jog būtų gerbiama konstitucine teise nevaržomai rūpintis vaikų ir globotinių auklėjimu pagal savo įsitikinimus (LR Lietuvos Respublikos Konstitucijos 26 straipsnio 5 d.) bei parinkti savo vaikams švietimą ir mokymą pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 1 papildomo protokolo (pakeisto 11 protokolu) 2 str.).⁹

Parengė Rengimo šeimai asociacijos ekspertai teisininkas Ramūnas Aušrotas, prof. Birutė Obelenienė, psichoterapeutas dr. Gintautas Vaitoška

⁹ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Protokolo Nr. 1 iš dalies pakeisto Protokolu Nr. 11 (1952), 2 str. Teisė į mokslą: "Niekam neturi būti atimta teisė į mokslą. Valstybė, rūpindamasi švietimu ir mokymu, įsipareigoja gerbti tėvų teisę parinkti savo vaikams švietimą ir mokymą pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus."